

O. S. Danilova

SOCIAL PERCEPTION OF AN ICON BY YOUTH (EMPIRICAL RESEARCH ON THE BASIS OF GENDER APPROACH)

The empirical research of social perception of an icon by youth is carried out. The psychological peculiarities of perception of a canonical icon from a gender perspective are defined. The approaches to investigation of social perception of sacral art i.e. an icon have been developing. Study materials and conclusions can be useful for solving a problem of implementation of spiritually-moral component into the school curriculum, in particular, studying of a subject called "Foundations of the Orthodox and iconography" as an elective course by children.

The obtained results confirmed our hypothesis. The social perception of an icon demonstrates the attitude towards the sacral of modern society.

Keywords: Orthodox icon, social perception, content analysis, factor analysis.

Подано до редакції 14.05.2013

УДК: 616.89.008.+159.

Т. В. Дегтяренко, О. О. Зіборова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРИНСЬКОГО СТАВЛЕННЯ У ЖІНОК, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПСИХОФІЗИЧНОМУ РОЗВИТКУ

У статті досліджуються психологічні особливості материнсько-дитячих відносин у жінок, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку та визначена необхідність заходів подолання психотравми матері. Обґрунтована адекватність застосування соціально-психологічних технологій для компенсації дефіцитарності материнського ставлення та оптимізація материнсько-дитячих відносин у сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами.

Ключові слова: материнсько-дитячі відносини, свято, дитина з відхиленнями психофізичного розвитку.

Постановка проблеми: Гострі проблеми сучасності, пов'язані з розладом та розпадом багатьох сімей, зростанням соціального сирітства та збільшенням кількості дітей з відхиленнями у розвитку, все частіше привертають увагу дослідників до джерела формування материнського ставлення та його психологічної особливості. Важливе значення материнської поведінки для розвитку дитини, складність материнської сфери як складової в структурі властивостей особистості жінки та поширений спектр її культурних та індивідуальних варіантів визначають феноменологію материнства як самостійної реальності, що потребує подальшого ретельного дослідження.

Особливу увагу привертають дослідження материнської поведінки у сім'ях, які виховують дитину з відхиленнями у психофізичному розвитку. Визначення психологічних особливостей материнської поведінки в родині, що має дитину з вадами розвитку, буде сприяти розробці та застосуванню програм соціально-психологічної допомоги жінкам, що виховують дітей з обмеженими можливостями, цей напрям залишається недостатньо дослідженим. Згідно еволюційно-системному підходу, саме роль матері як дорослого представника роду є визначальною в материнсько-дитячій взаємодії, тому для сприяння оптимізації материнсько-дитячих відносин у сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, доцільно розглянути

психологічні особливості можливої модифікації поведінки та материнського ставлення в таких родинах.

Мета дослідження: визначення психологічних особливостей материнського ставлення до дитини з відхиленнями у психофізичному розвитку.

Для досягнення мети досліджування вирішувалися наступні завдання:

1. Висвітлити загальні закономірності материнського ставлення з позиції сучасної психологічної науки;
2. Виявити особливості материнсько-дитячих відносин в сім'ї, яка виховує дитину з обмеженими можливостями;
3. Обґрунтувати доцільність розробки соціально-психологічних технологій для оптимізації дефіцитарності материнсько-дитячих відносин в сім'ях, які виховують дитину з особливими потребами.

Аналіз існуючих публікацій. У сучасних дослідженнях материнства як психосоціального феномену визначається дві основні позиції: а) материнство як забезпечення умов для розвитку дитини; б) материнство як частина особистої сфери жінки. В нейробіологічному аспекті дослідження материнства як забезпечення умов для розвитку дитини розглядається на підставі дослідження закономірностей формування фізіологічних, мотиваційних та поведінкових механізмів материнства [1, 2, 3, 7], зокрема з позиції органі-

зації адекватного стимульного середовища для розвитку дитини [2, 5, 6]. Більшість сучасних науковців вважають, що материнство – це одна з основних соціальних жіночих ролей. Потреба бути матір'ю закладена в жіночій природі, але водночас соціальне середовище та моральні цінності суспільства мають визначальний вплив на прояви материнського ставлення.

З позицій розгляду материнства як частини особистісної сфери жінки, феноменологію материнського ставлення в науковому просторі країн СНД розглядала Г. Г. Філіпова [10], фахівець в напрямі досліджень загальних закономірностей формування материнської поведінки. Визначені закономірності стисло можна визначити наступним чином:

1. Материнське ставлення та особливості материнсько-дитячих відносин формують базові основи особистості дитини на усіх етапах її психічного онтогенезу.

2. Взаємодія в системі «мати-дитина» визначається особливостями виконання матір'ю тих материнських функцій, які формуються в онтогенезі жінки – годування, догляд, супровід дитини на всіх етапах розвитку, навчання.

3. Материнські функції можливо розділити на: а) видотипові, що забезпечують виживання дитини як представника виду та роду; б) конкретно-культурологічні, які спрямовані на виховання дитини відповідно до моделі конкретної культури в даному соціальному середовищі.

4. Виконання материнських функцій забезпечено потребами, які за своїм змістом належать до материнської потребно-мотиваційної сфери жінки.

5. Материнські потреби та материнська поведінка ініціюються певними ключовими стимулами: а) взаємодія з дитиною-носієм гештальт немовлятва; б) потреба матері в захисті та охороні дитини; в) материнський інстинкт, що має біологічну природу та формується під впливом конкретної культури в соціумі.

6. Ключові стимули. Материнство викликає у матері спектр позитивних емоцій та переживань, який закріплюється на нейробіологічному, психофізіологічному особистому рівнях. Мати бажає переживати їх знову та знову, що й формує адекватну материнську поведінку.

В дослідженнях Сергієнко О. Л. встановлено, що з народженням дитини з вадами розвитку спостерігається негативна динаміка розвитку материнської поведінки та почуттів до дитини внаслідок виражених порушень гештальт немовлятва у аномальної дитини (зовнішній вигляд, неприймання прилягаючої пози, негативна реакція на контакт), тобто материнська поведінка у жінок, які виховують дитину з вадами у психофізичному розвитку, може видозмінюватись у разі народженні дитини з обмеженими можливостями.

Основні результати дослідження: дослідження

психологічних особливостей материнського ставлення проведено у матерів дітей-інвалідів, які об'єднані в Одеській Громадській Організації «Творчий центр Індивідуального розвитку». Спостереження за материнською поведінкою на різноманітних заходах громадської організації, анкетування жінок за спеціально розробленим авторським опитувальником довели, що певні переживання у такої категорії жінок модулюють прояв материнського ставлення і ці переживання можна розділити на дві основні категорії.

По-перше, це переживання від відсутності умов задоволення власних материнських потреб. Такі переживання виникають внаслідок того, що не реалізуються позитивні сенсорні стимули задоволення материнством, бо наявні порушення ознак гештальт немовлятва (зовнішній вигляд, міміка, відсутність дотактильного контакту та інші порушення). Мати відчуває страх, розгубленість, жаль до дитини, почуття провини перед дитиною, не отримує очікуваних позитивних емоцій від взаємодії з нею. Материнська поведінка в таких випадках часто буває емоційно неадекватною, недостатній емоційний з боку матері-жінки супровід дитини виступає суттєвим негативним фактором в сенсі подальшого розвитку дитини.

Другою провідною складовою психотравми жінки постають її переживання внаслідок взаємодії з мікрооточенням в плані реалізації соціальної ролі матері у суспільстві від близьких родичів та оточуючих. Жінка отримує травму від народження «не такої дитини», відчуває страх засудження і страх за майбутнє дитини, усвідомлює крах своїх життєвих та кар'єрних планів, переживає втрату багатьох соціальних зв'язків.

Отримані нами результати показали наступне: серед 46 опитуваних жінок переважна їх кількість (87%) вважала, що спочатку (перші місяці) найбільш важкими для них були переживання першої категорії групи, але надалі вони звикали до своєї дитини з особливими потребами. В даній ситуації материнсько-дитячі відносини стають захисними механізмами адаптації та збереженими потребами матері в турботі та охороні. Друга категорія материнських відносин спостерігалася нами в 23% випадків. Негативні переживання від того, що жінка народила дитину, яка не відповідає існуючій моделі «гарної дитини» та не отримує очікуваного схвалення оточуючих та суспільства як успішна мати тільки посилюються з часом, і жінкам важко адаптуватися до цієї ситуації.

У дослідженнях Д. Винникотт, Н. Н. Авдеевой, А. Я. Варги, А. Д. Кошелевой, Г. В. Скобло та інших авторів виявлена певна типологія поведінки та переживань матері. На основі узагальнення результатів цих досліджень Г. Г. Филиповою визначено наступні характеристики стилів материнської поведінки:

1. Адекватний стиль відповідає емоційному супроводу дитини, виявляє наявність задоволення материнством та ставлення інших до жінки-матері.

2. Тривожний стиль характеризується нестабільним емоційним супроводом, невпевненість матері в собі, незадоволення собою як жінкою та оточуючими людьми, страх за дитину.

3. Емоційно відсторонений стиль є ігноруючим емоційним супроводом, який виявляється у претензії до особливостей дитини та ставлення з боку інших.

4. Амбівалентний стиль є нестійким, має протилежні тенденції емоційного супроводу стану дитини та ставлення до себе і оточення.

5. Афективно відкидаючий стиль об'єднує ігнорування та засудження дитини, виявляє можливу агресію і низький рівень догляду за дитиною.

Проведення досліджень з використанням опитувальника особливостей материнського ставлення до дитини, опитування 46 одеських матерів показали нестабільність та ймовірність зміни стилів материнського ставлення жінок, які мають дитину з особливими потребами. Визначено, що з 46 матерів у 38 жінок виявлено тривожний стиль поведінки. Тільки у 6 жінок материнське ставлення близьке до адекватного і 2 жінки мають емоційно відсторонений стиль материнського ставлення. Опитування матерів дітей-інвалідів показало, що фактично усі жінки не отримують очікуваного соціального схвалення в ролі матері, навіть коли намагаються бути «гарною матір'ю».

Проведені дослідження визначили, що психологічними особливостями материнського ставлення жінки, яка виховує дитину з особливими потребами, є дефіцитарність позитивних емоцій матері від взаємодії з дитиною та дефіцитарність соціального схвалення жінки в ролі матері в соціумі. Однією з провідних материнських функцій є виховання в дитини базового поняття довіри до світу як основи її емоційного благополуччя та психічного розвитку. Мати, яка має недостатньо емоцій у взаємодії з дитиною, не в змозі забезпечити її емоційне благополуччя. Для того, щоб дитина була соціалізована в суспільстві, мати має бути здатною виховати в ній потребу в соціальному схваленні, але жінка-мати дитини з особливими потребами сама має дефіцит соціального санкціонування, що позначається на материнсько-дитячих взаємовідносинах і психологічній атмосфері в родині.

Для сім'ї, яка виховує дитину з відхиленнями у розвитку, вельми необхідним є адекватне материнське ставлення, а втім виникає така ситуація, що мати не може створювати гармонійні відносини в діаді «мати-дитина», а відтак її материнські потреби не задоволені та не забезпечують ефективного виконання нею материнських функцій. За таких умов в родині замість створення відповідних можливостей розвитку та абілітації несталих дітей виникає вторинний негативний вплив на розвиток дитини з боку матері і відбувається подальша деформація материнської поведінки. Наявність відхилень у розвитку дитини та неадекватне материнське ставлення підсилюють один одного в негативному сенсі. Імпульсом для оптимізації мате-

ринсько-дитячих відносин можуть бути наглядний досвід подолання схожих складних в інших родинах ситуацій, модифікація емоційних переживань, катарсис.

Дослідження в галузі соціальної психології [5] доводять, що найважливіші та найефективніші форми чуттєвих стимулів забезпечуються соціальними зв'язками та обмінами, але саме ці зв'язки постають обмеженими для матерів дітей з особливими потребами.

Ефективним підходом до компенсації дефіцитарності материнсько-дитячих відносин у сім'ї, яка виховує дитину з відхиленнями розвитку, може стати розробка соціально-психологічних технологій, спрямованих на створення спеціально сконструйованих соціальних групи з обмінами, зв'язками, спілкуванням, схваленням, які реально можуть допомогти жінкам з несталими дітьми. Постійна соціально-психологічна підтримка матерів у межах спеціально створеної соціальної групи має величезний потенціал та надає навіть в умовах відсутності державних програм підтримки матерів дітей з особливими потребами можливість формування та ситуативного змінення материнської сфери жінки відповідно до конкретних особливостей культури в нашій країні.

Для подолання кризової ситуації у сім'ї, яка виховує дитину з відхиленнями розвитку, матері потребують інформації про особливості психофізичного розвитку своєї дитини, можливості її розвитку та специфіку материнської поведінки з такою дитиною. Проводячи семінари, маючи школи матерів, вже можливо організувати групи взаємодопомоги жінок, у межах яких вони можуть обмінюватися досвідом, залучити до спілкування дітей, допомагати одна одній. Більш стабільними та адекватними потребами жінок постає можливість приймати участь у житті громадських організацій батьків, які мають дітей з особливими потребами. Вхідження до соціальної групи є гострою потребою будь якої людини, що закладено генетично [5].

Потенціал та можливості громадських батьківських організацій розкрита певною мірою та використовується в США, країнах Європи, Ізраїлю, Японії та інших країнах. Особливо вражає розвиток громадського руху батьків у США. Більш ніж 15 мільйонів людей беруть участь в групах взаємодопомоги. Більше півмільйона груп об'єднанні в загальнонаціональні організації людей, що мають дітей або вже дорослих родичів з вадами певної нозології. Учасники груп взаємодопомоги надають один одному емоційну підтримку та соціальну захищеність. У нашій країні громадський рух батьків теж поширюється та дозволяє застосовувати різні види групових технологій для батьків і дітей. Однією з доступних та ефективних соціальних технологій як для матерів, так і для дітей з відхиленнями у розвитку є проведення свята. Велике значення святкових подій для формування конкретно-

культурних рис особистості жінки та дитини досліджено у крос-культурних дослідженнях М. Мид [6].

Свято поєднує емоційний вплив та соціальну взаємодію людей, надає можливість жінкам, які мають дітей з особливими потребами, подолати бар'єри відкинутості та отримати соціальні зв'язки. У сучасних роботах, присвячених корекції видозмінених материнсько-дитячих відносин у сім'ї, що виховує дитину з відхиленнями у розвитку, особлива увага приділяється такій дієвій формі соціально-психологічній реабілітації, як літні табори інтенсивної корекції для матерів, що мають дітей з відхиленнями у розвитку, інших членів сім'ї за участю фахівців та волонтерів. У такому таборі фахівці мають можливість моделювання для матерів та дітей різноманітних ситуацій – ситуацій спільної діяльності, успіху, виникнення дружби. Дані ситуації проводяться в неформальній, емоційній атмосфері [4,8]. Російська дослідниця О. О. Карвасарська вважає, що в літньому таборі всі вчать іншу мову – мову емоцій, почуттів, міміки, жестів, відчуттів і це все – глибинна невербальна мова. Матері дітей з відхиленнями у розвитку потребують саме емоційного спілкування з своїми дітьми та з іншими дітьми.

Після проведення тренінгів, літніх таборів корекції, свят, роботи групи взаємодопомоги, впродовж 3 років у всіх 46 досліджуваних жінок одеської організації «Творчий центр індивідуального розвитку» зменшились дефіцитарності материнського ставлення. Згідно проведеному повторно опитуванню, 25 жінок мали адекватний стиль материнського ставлення, у інших 21 зменшилась тривожність та напруга у відносинах з дитиною. В усіх заходах громадської організації беруть участь діти-сіблінги, що також сприяє соціальній адаптації дітей з відхиленнями у розвитку та оптимізації материнсько-дитячих відносин у їх сім'ях. В завершення роботи можна зробити наступні висновки.

Висновки та перспективи подальших досліджень: на завершення слід зауважити, що видозмінення материнської сфери у разі народженні дитини з патологією – це складний процес, який перешкоджає максимальному розкриттю потенціалу дитини. Для компенсації видозмінення материнської поведінки доцільно органічне об'єднання застосування методів індивідуальної психотерапії щодо матері, психокорекції розвитку дитини та соціально-

психологічних технологій. Застосування комплексного підходу до подолання труднощів сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами, сприяє оптимізації материнсько-дитячих відносин та залученню таких сімей в активне, насичене подіями життя.

1. У сучасних дослідженнях щодо материнства актуальним постає вивчення материнства як важливої змістовної складової особистісної сфери жінки. В дослідженнях цього напрямку визначені структура та зміст материнської потребно-мотиваційної сфери, що формується в процесі онтогенезу жінки. Виявлені закономірності доводять провідну роль материнської поведінки у взаємодії системи «мати-дитина» та формування базових основ розвитку особистості дитини.

2. У разі народження дитини з відхиленнями розвитку, еволюційно-очікувана поведінка матері може змінюватися від того, що порушеним є еволюційно-очікуваний образ та поведінка дитини. Гармонія взаємодії в діаді «мати-дитина» може бути порушена як від патології дитини, так і негативного впливу психічної травми на поведінку матері. У більшості таких випадків материнські потреби у жінок зберігаються, але закономірності формування та прояву материнських функцій видозмінюються в залежності від особливостей особистості матері та індивідуальних траєкторій розвитку аномальної дитини. Дослідження та досвід роботи з жінками, що виховують дитину з відхиленнями розвитку, доводять, що особливостями материнської поведінки в цьому випадку стають дефіцитарність емоційної взаємодії матері та дитини та дефіцитарність соціального санкціонування для жінки.

3. У ситуації дефіцитарності позитивних емоцій та соціального схвалення виникає потреба ситуативного змінення формування материнської сфери жінки-матері. Застосування соціально-психологічних технологій, що надають можливість конструювання соціальної групи для матерів дітей з відхиленнями у розвитку, є адекватною потребою жінок-матерів. Громадські батьківські організації як технологія соціального залучення дозволяють залучити жінок до різноманітних групових заходів (семінари, школи матерів, свята, літні табори інтенсивної корекції та ін.). Заходи, що проводяться у стабільній групі, задовольняють гострі потреби жінок в емоційних стимулах та соціальному санкціонуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтяренко Т. В. Психофізіологія раннього онтогенезу / Т. В. Дегтяренко, В. Г. Ковиліна. – К., 2011. – 328 с.
2. Ейдемиллер Е. Г. Психологія и психотерапія семьи / Е. Ейдемиллер, В. Юстицкіс. – СПб.: Питер, 2010. – 668 с.
3. Иванова У. Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів / У. Б. Иванова. – К.: Логос, 2000. – 86 с.
4. Ипполитова М. В. Воспитание детей с церебральным параличом в семье / М. В. Ипполитова, Е. М. Мاستюкова. – М.: Просвещение, 1981. – 490 с.
5. Карвасарская Е. Е. Осознанный аутизм / Е. Е. Карвасарская. – М.: Генезис, 2010. – 400 с.
6. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб.: Питер, 2011. – 793 с.
7. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М.: Наука, 1989.
8. Попцова Е. В. Качества матери, необходимые для психического развития ребенка раннего возраста. Дисс. ... канд. психолог. наук. – М., 1995.
9. Сергиенко Е. А. Антиципация в раннем онтогенезе человека / Е. А. Сергиенко. – М.: Наука, 1992. – 139 с.

- с. 11. Филипова Г. Г. Психология материнства / Г. Г. Филипова. – М.: Ин-т психотерапии, 2002. – 239 с.
10. Скрипник Т. В. Феноменология аутизма / Т. В. Скрипник. – К.: Феникс, 2010. – 365 с.

Т. В. Дегтяренко, О. О. Зиборова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАТЕРИНСКОГО ОТНОШЕНИЯ У ЖЕНЩИН, ВОСПИТЫВАЮЩИХ РЕБЕНКА С ОТКЛОНЕНИЯМИ В ПСИХОФИЗИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ

В статье исследуются психологические особенности материнско-детских отношений у женщин, воспитывающих ребенка с отклонениями в психофизическом развитии, также определена необходимость мер преодоления психологической травмы матери. Обоснована адекватность применения социально-психологических технологий для компенсации дефицитарности материнского отношения и оптимизация материнско-детских отношений в семье, воспитывающей ребенка с особыми потребностями.

Ключевые слова: материнско-детские отношения, праздник, ребенок с отклонениями психофизического развития.

T. V. Degtiarenko., O. O. Zibrova

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MATERNAL ATTITUDE OF WOMEN WHO BRING UP CHILDREN WITH PSYCHO-PHYSICAL DEVELOPMENT DISORDERS

The article deals with psychological characteristics of relationship between a mother and a child with disabilities in the psycho-physical development. In case of birth of a child with psycho-physical disorders, mother's evolutionarily expected behavior can be changed because of disturbed evolutionarily expected image and behavior of a child. The harmony of relationship between a mother and such child can be broken because of pathology of a child and the negative influence of psychological trauma on mother's behavior. The need for measures for overcoming the psychological trauma of such mothers is determined as well. The adequacy of application of social and psychological techniques to compensate the deficiency of maternal attitude and optimization of mother-child relationship in families which bring up a child with special needs is substantiated.

Keywords: relationship between a mother and a child, a holiday, a child with mental and physical developmental disorder

Подано до редакції 12.05.2013